

UDK 372.8

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Karamatova Dilfuza Sadinovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang'ich ta'lim
pedagogikasi kafedrası dotsenti v.b.*

karamatovadilfuza@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil etiladi. Ekologik ta'lim va tarbiya metodlari, interaktiv mashg'ulotlar, amaliy faoliyat hamda ijtimoiy loyihalar orqali o'qituvchilarda ekologik mas'uliyat va barqaror rivojlanish g'oyalarini shakllantirish usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot natijalariga tayangan holda, boshlang'ich sinf o'qituvchilari tayyorgarlik jarayonini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf o'qituvchisi, ekologik madaniyat, ekologik ta'lim, barqaror rivojlanish, interaktiv texnologiyalar, pedagogik yondashuv, amaliy faoliyat, ijtimoiy loyihalar

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: В данной статье рассматриваются современные педагогические технологии, направленные на развитие экологической культуры будущих учителей начальных классов. Анализируются методы экологического обучения и воспитания, использование интерактивных занятий, практической деятельности и социальных проектов для формирования экологической ответственности и идей устойчивого развития у преподавателей. Кроме того, на основе результатов научных исследований даны практические рекомендации по совершенствованию процесса подготовки учителей начальных классов.

Ключевые слова: учитель начальных классов, экологическая культура, экологическое образование, устойчивое развитие, интерактивные технологии, педагогический подход, практическая деятельность, социальные проекты

TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING THE ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE PRIMARY TEACHERS

Abstract: This article examines modern pedagogical technologies aimed at developing the ecological culture of future primary school teachers. It analyzes methods of ecological education and upbringing, the use of interactive sessions, practical activities, and social projects to foster environmental responsibility and sustainable development principles among educators. Furthermore, based on scientific research findings, the paper offers practical recommendations for improving the training process of primary school teachers.

Keywords: primary school teacher, ecological culture, ecological education, sustainable development, interactive technologies, pedagogical approach, practical activities, social projects

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va tabiiy xavf-xatarlarga texnokratik yondashuv bugungi kunda atrof-muhitga antropogen ta'sirning global miqyos kasb etishiga olib keldi. Asosiy tabiiy qonunlarni e'tiborsiz qoldirish va atrof-muhitni irratsional boshqarish ekologik inqirozning sababi bo'ldi, uni turli iqtisodiy choralar bilan to'xtatishga urinishlar hali ham muvaffaqiyat keltirmadi.

Ekologik muammolar bugungi kunning dolzarb muammo hisoblanib, uni hal etish ekologik muvozanatni tiklash bo'yicha kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlarni talab qiladi. Global inqirozning kuchayishi sababi shundaki, insoniyatning ommaviy ongiga umuman tabiatga, xususan, insonning o'ziga nisbatan iste'molchi munosabati xosdir.

Ekologik nuqtai nazardan, O'zbekiston yirik sanoat markazi bo'lib, noqulay hududlardan biri hisoblanadi. Havo, suv, atrof-muhitning keskin ifloslanishi va iqlim o'zgarishi kuzatilmoqda, aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta'minlash muammosi keskinlashmoqda.

Eng dolzarb ekologik muammolardan biri ishlab chiqarish va iste'mol chiqindilaridir. Shu kungacha O'zbekiston hududida 14 million tonnadan ortiq chiqindilar hosil bo'lib, atrof-muhitni ifloslantirmoqda. Biroq, bu hajmning faqat 4-5% qayta ishlanadi. Bundan tashqari, chiqindi maydonlarida hosil bo'lgan 7 million tonnadan ortiq issiqxona gazlari va 43 ming tonna zaharli oqizmalar atmosferaga chiqarilib, tuproqqa kirib boradi. Binobarin, bu muammo O'zbekiston Respublikasi hukumatining diqqat markazida bo'lib, barcha bo'g'indagi davlat hokimiyati organlari, tadbirkorlik va jamoatchilik tomonidan mintaqaning ekologik muammolarini hal etishga qaratilgan faol harakatlarni talab qilishi bejiz emas.

Mamlakatimizda aholining ijtimoiy ongini rivojlantirish, ekologik savodsizligiga barham berish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ekologik muammolarni hal etish jarayoni ham global, ham mintaqaviy miqyosda aholining ekologik madaniyat darajasini oshirish zaruratini belgilaydi. Shu munosabat bilan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy tayyorlash jarayonida ekologik madaniyatini shakllantirish va ularning talabalarga ekologik ta'lim berish muammolarini hal etish masalasi tobora dolzarb va ahamiyatli bo'lib bormoqda.

Biz bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik madaniyatini shaxsning ma'naviy hayoti va harakatlarida namoyon bo'ladigan umumiy madaniyatining bir qismi deb

hisoblaymiz. Hayot va tabiatning qadr-qimmatini anglash, ularni himoya qilishda faollik ko‘rsatish insonning o‘ziga xos fazilatidan dalolat beradi [2].

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida ekologik ta'lim-tarbiya tizimini quyida fan va modullarning integratsiyalashuvi asosida amalga oshirilishi (1-jadval).

1-jadval

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida ekologik ta'lim-tarbiyaning o'rni

Fan va modul	Tavsifi
Pedagogika	Tabiiy ob'ektlarning estetikasini idrok etish, ularga hamdard bo'lish, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'un munosabatlarni hissiy va hissiy jihatdan baholash va o'z munosabatini bildirish.
Tarbiya	Dunyoga estetik munosabatning qadr-qimmatini anglash.
Tabiiy fanlar	Tabiiy hodisalar va jarayonlarni tushuntirish va baholashda tabiiy fanlardan kundalik hayotda foydalanish, ekologik xavfsizlik darajasini mustaqil baholash, yashash sharoitlariga moslashish, tabiiy ofatlar va texnogen ofatlarda xavfsizlik choralari rioya qilish ko'nikma va malakalari.
Geografiya	O‘zbekiston Respublikasiga, Ona yurtga, tabiatga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, tevarak-atrofdagi dunyo yaxlitligini bilish, ekologik savodxonlik asoslari, tabiat olamidagi axloqiy xulq-atvorning asosiy qoidalari, salomatlikni asrash xulq-atvor normalarini o‘zlashtirish; tabiatni o‘rganishning qulay usullarini o‘zlashtirish; atrofdagi dunyoda sabab-oqibat munosabatlarini o‘rnatish va aniqlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.
Biologiya	Hayotning ekotizim tashkil etilishi, biosferadagi tirik va jonsiz mavjudotlar o'rtasidagi munosabatlar; ekologik savodxonlik asoslari: inson faoliyatining tabiatdagi oqibatlarini, xavf omillarining inson salomatligiga ta'sirini baholash qobiliyati; biologik xilma-xillikni va turlarning tabiiy yashash joylarini saqlash bo'yicha harakatlar; atrof-muhitni oqilona boshqarish muammolarini hal qilishda biologiya fanlarining ahamiyati.
Texnologiya	Har qanday faoliyatga ekologik yo'nalish berish qobiliyati; faoliyatning turli shakllarida ekologik fikrlashni namoyish etish; texnologiya rivojlanishining ijtimoiy va atrof-muhitga ta'sirini tushunish.
Jismoniy madaniyat	Talabalarning zamonaviy jismoniy madaniyat va hayot xavfsizligi asoslarini o'zlashtirishi, atrof-muhitning ekologik sifati hayot xavfsizligining tabiiy asosi ekanligini anglashi.

Aniqlangan mazmun yo'nalishlarining har biri asosiy vazifalar tizimiga asoslangan holda o'zgarmas va o'zgaruvchan komponentlarda ketma-ket amalga oshiriladigan integral, fanlararo xususiyatga ega. Ekologik ta'lim va tarbiyani amalga oshirish jarayonida quyidagi asosiy tushunchalarni hisobga olishi zarur:

1. “Barqaror rivojlanish uchun umumiy ekologik ta’lim (BRET) tabiat va jamiyatning barqaror rivojlanishi qadriyatlariga asoslangan ekologik ta’limni rivojlantirishning zamonaviy bosqichidir; barqaror rivojlanish uchun ta'limning falsafiy va siyosiy strategiyasi; O‘zbekiston Respublikasi Davlat ta’lim standarti konsepsiyasida o‘z aksini topgan postindustrial jamiyatni shakllantirishning nazariy asoslari”.

2. "Umumiy ekologik ta'lim - bu talabalarda ekologik fikrlash, ekologik savodxonlikni rivojlantirish asosi sifatida ekotizimning kognitiv modelini rivojlantirishga qaratilgan gumanitar va tabiiy fanlar ta'limi va uni shaxsiy va birgalikdagi fikrlash tajribasini to'plash uchun ijodiy qo'llash; baholash va qiymatga yo'naltirilgan loyiha faoliyati ekologik axloq va barqaror rivojlanish - fuqaroning ekologik madaniyatini, uning atrof-muhitni muhofaza qilish, sog'liq va hayot xavfsizligi sohasidagi huquqiy va axloqiy me'yorlarga rioya qilishga mas'uliyatli munosabatini rivojlantirish sharti sifatida.

3. "Ekologik ong ijtimoiy sub'ektning atrof-muhitga munosabatini aks ettiruvchi fikrlar, kayfiyat, g'oyalar majmuasidir".

4. "Ekologik xavfsizlik – tabiiy muhit va shaxs, jamiyat, tabiat, davlat va butun insoniyatning hayotiy manfaatlarini real yoki ehtimoliy tahdidlardan muhofaza qilish holati; himoya qilish choralari tizimi".

5. "Shaxsning ekologik madaniyati – tabiat va jamiyatdagi asosiy qonuniyatlar va munosabatlarga oid bilimlar, hissiy va hissiy kechinmalar, tabiat, jamiyat, voqelikka va faoliyatning o'ziga hissiy-qadriyat va faoliyat-amaliy munosabat".

Ekologik madaniyat ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uning mazmuni ko'p omillarga bog'liq bo'lib, mualliflar u bilan umumiy ta'lim ko'nikmalarini va fan bilimlarini mustaqil ravishda o'tkazish va har tomonlama qo'llash qobiliyatini tushunadilar: ta'lim sohasidagi ijtimoiy muammoli ekologik vaziyatlarda ekologik toza tadbirlarni loyihalash va tashkil etish uchun. barqaror rivojlanish, inson salomatligi va hayoti xavfsizligi manfaatlarini. Ekologik madaniyat barqaror rivojlanish uchun ekologik ta'limning asosiy tamoyillarini amalda qo'llash imkonini beradi: mavhum ekologik muammolardan real muammolarga, global ekologik muammolardan mahalliy muammolarga, ekologik ekologik muammolardan shaxsiy ekologik xavfsizlik muammolariga o'tish. Bu ekologik madaniyatni rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biridir.

Ishimiz davomida biz turli xil vositalardan foydalangan holda o'quv geografiya kursida foydalanish uchun turli darajadagi ekologik mavzular bo'yicha bir qator topshiriqlarni ishlab chiqdik. Quyida ulardan ba'zilar keltirilgan.

1-topshiriqlar guruhi va javoblari. Bilimlarni takrorlash bilan bog'liq reproduktiv vazifalar:

– 5-ilovadagi "qo'riqxon", "ovloq" tushunchasini aniqlang, javob misoli;
– ratsional va irratsional atrof-muhitni boshqarish o'rtasidagi farqni tushuntiring, 5-ilovadagi misol javobi;

- temir va po'lat sanoatiga xos bo'lgan ekologik muammolarni sanab o'ting.

Javob: qora metallurgiya korxonalarining ekologik muammolari: havoning ifloslanishi, suvning ifloslanishi, sanoat chiqindilarining shakllanishi va to'planishi, yerning buzilishi, texnogen geokimyoviy anomaliyalarning paydo bo'lishi, tuproq, o'simliklar, hayvonot dunyosi va odamlarga salbiy ta'siri.

- global ekologik muammolarni sanab o'ting.

Javob: ifloslanish, global isish, aholining haddan tashqari ko'payishi, tabiiy resurslarning kamayishi, chiqindilarni yo'q qilish, iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, o'rmonlarning kesilishi, ozon qatlamining emirilishi, kislotali yomg'ir, urbanizatsiya.

Ushbu vazifalarning maqsadi: olingan bilimlarni takrorlash, materialni mustahkamlash, tushunchalarni shakllantirish.

Kutiladigan ta'limiy natijalar: shaxsiy - intizomning namoyon bo'lishi, regulativ (tartibga soluvchi) - materialni o'zlashtirish muvaffaqiyatini baholash, kommunikativ - fikrni to'g'ri ifodalash, kognitiv - atrof-muhit mavzularining asosiy tushunchalarini o'zlashtiradi.

Ishning borishi: darslik matnlarini, Internetdagi maqolalarni, xaritalarni o'rganish, ta'riflar va faktlarni yodlash, olingan bilimlarni takrorlash.

2-topshiriqlar guruhi. Yangi mahsulotni olish uchun bilim va ko'nikmalardan foydalanishni talab qiladigan samarali vazifalar:

- "Insonning tuproqqa ta'siri" kompozitsiyasi chizmasini shakllantiring;
- “Insonning geosferaga ta'siri” jadvalini tuzing, har bir qobiq uchun salbiy ta'sirning tabiati va u qanday muammolarni keltirib chiqarishi tavsiflanadi (2-jadval);

2-jadval

Insonning geosferaga ta'siri

Geosfera	Insonning ta'siri	Muammolar
...	...	...

– ma'lum bir vaqtda qaysi hududlarda yong'in xavfi mavjudligi va qaysi tabiiy zonada ko'proq xavf borligini aniqlash uchun xizmatdan foydalaning, javob topshiriqni bajarish muddatiga bog'liq;

– mintaqangizning ma'muriy markazi uchun havo ifloslanishining asosiy sabablarini aniqlash uchun xizmatdan foydalaning, javob joylashuvga bog'liq;

– quyidagi reja asosida yirik qo'riqxona to'g'risida taqdimot bilan hisobot tayyorlang: a) nomi, yaratilgan joyi va yili; b) daraja, profil, o'lchovlar, tabiiy sharoit; v) yaratilishning maqsadi va sabablari; d) qanday turlar muhofaza qilinadi, ish natijalari; e) yutuqlar, jahon ahamiyati; f) faoliyat turlari, tashrif xarakteri.

Maqsad: ekologik vaziyat, muhofaza etiladigan hududlarning chora-tadbirlari, atrof-muhitga antropogen ta'siri haqida g'oyalarni shakllantirish, olingan ma'lumotlarni yangi shaklga aylantirish, axborotni mustaqil tanlash ko'nikmalarini rivojlantirish, yaxlit dunyoqarashni shakllantirish.

Kutiladigan ta'limiy natijalar: shaxsiy - ma'noni shakllantirish, regulativ (tartibga soluvchi) - maqsad, reja va yakuniy natijani mustaqil ravishda aniqlash, natijani tuzatish, kommunikativ - fikrlarni to'g'ri ifodalash, kognitiv - kerakli ma'lumotlarni qidirish va tanlash, muammoni hal qilish usulini tanlash; atrof-muhit xususiyatlari, ta'sir turlari va oqibatlarini bilish.

Ishning borishi: darslik matnlarini, Internet maqolalarini, xaritalarni o'rganish, asosiy faktlarni ajratib ko'rsatish, yangi mahsulot (jadval, diagramma, hisobot) yaratish, olingan mahsulot haqida xulosa chiqarish. Javoblarga misollar individual bo'ladi.

3-topshiriqlar guruhi. Muammoning mustaqil nostandart yechimini talab qiladigan ijodiy darajadagi vazifalar:

– “Ifloslanish turlari” mavzusida eskiz yasash;

– “Ekologik iz” xaritasidan foydalanib, dunyo mintaqalarini uning darajasi bo'yicha taqsimlang:

a) hudud soyasi qanchalik engil bo'lsa, umumiy ekologik iz shunchalik past bo'ladi;

b) hudud qanchalik ozoda bo'lsa, biologik imkoniyatlar zahirasi shunchalik yuqori bo'ladi; qanchalik quyuqroq (<https://data.footprintnetwork.org/#/?/>);

– “Atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalari” taqdimotini o'tkazing va talabalarning ularda ishtirok etish imkoniyatlariga misollar keltiring, yashash joyingiz uchun zarur bo'lgan o'z ekologik tashabbusingizni ishlab chiqing (ehtiyoj sababini tavsiflang);

– O'zbekiston Respublikasida so'nggi 10 yil ichida sodir bo'lgan ekologik ofatlarning ro'yxatini tuzish, joylashuvi, sababi, davomiyligi, atrof-muhitga ta'siri, yetkazilgan zararni baholash va kelgusida buning oldini olish bo'yicha faraz shakllantirish;

– glamping xususiyatidan kelib chiqqan holda O'zbekiston Respublikasining bir iqtisodiy mintaqasida ekoturizmni rivojlantirish bo'yicha biznes-rejani tuzish (mumkin bo'lgan yo'nalishlar, ob'ektlar, o'ziga xos xususiyatlarni tavsiflash), manbadan namuna sifatida foydalanish; (<https://www.beboss.ru/bplans-glamping>).

Maqsad: ekologik vaziyat, tabiatni muhofaza qilish choralari, atrof-muhitga antropogen ta'siri, ekoturizm, olingan ma'lumotlarni yangi shaklga aylantirish, nostandart vaziyatda ma'lumotlardan foydalanish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish haqida g'oyalarni rivojlantirish.

Kutiladigan ta'limiy natijalar: shaxsiy - hissiy va qiymatga asoslangan, tartibga soluvchi - maqsadni, rejani, yakuniy natijani mustaqil aniqlash, natijani tuzatish, prognozlash, kommunikativ - fikrlarni to'g'ri ifodalash, kognitiv - kerakli ma'lumotlarni qidirish va tanlash, usulni tanlash muammoni hal qilish uchun, ekologik ofatlar, ifloslanish sabablarini bilish va tushuntira olish.

Ishning borishi: darslik matnlarini, maqolalarni va Internet saytlarini, xaritalarni o'rganish, kerakli ma'lumotlarni tanlash, ish shakliga qo'yiladigan talablarni o'rganish, yangi mahsulot yaratish (konspekt, tasniflarni o'tkazish, reja tuzish), natijada xulosa chiqarish.

Vazifalarni bajarish metodikasi:

- o'quv jarayoniga yangi bilimlar, faktlar va asosiy tushunchalarni o'zlashtirish darajasini ko'rsatadigan reproduktiv daraja namunasi bo'yicha vazifalarni kiritish;

- har xil turdagi ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalarini, ularni tanlash va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan mahsuldorlik darajasi misolida vazifalarni kiritish;

- talabalar yangi manbalarni topishlari, muammoli topshiriqning ekologik komponentini mustaqil o'rganishlari, qiyinchilikdan chiqish yo'lini aniqlashlari va yangi mahsulot yaratishlari kerak bo'lgan ijodiy daraja namunasi bo'yicha vazifalarni kiritish.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, hozirgi vaqtda boshlang'ich ta'lim yo'nalishidagi ekologik ta'lim-tarbiya tizimining tarkibiy qismlari yaxlit shaklda shakllanmagan. Shu sababdan u o'quv fanlari bo'yicha ham, o'qitish usullari bo'yicha ham farqlanadi. Shuningdek, ekologiyaning alohida fan sifatida rivojlanish tarixi juda qisqa. Biroq ammo ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi oliy ta'lim tizimining asoslaridan biri hisoblanadi. Uning shakllanishi nazariy bilimlarni egallash bilan birga talabalarining faol mustaqil ekologik faoliyati bilan bog'liq. Chunki bu jarayonda ular atrof-muhitni oqilona boshqarish asoslarini o'zlashtiradilar, tabiiy muhit va xo'jalik faoliyati o'rtasidagi aloqalarni aniqlaydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karamatova S.D. (2022). Integrative approach to forming ecological culture of future primary class teachers // *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.

2. Karamatova D.S., Safarbayeva R.N., Murodova M.M. Bo'lajak pedagoglarning integrativ yondashuv asosida ekologik madaniyatini shakllantirish // “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.950-955.

3. Karamatova D.S., Tolliyeva G.R., Qilichova M.J. Talabalarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida// “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.956-962.

4. Куллини Дж. Леса моря. Жизнь и смерть на континентальном шельфе. Ленинград, 1981. С. 279.

5. Лихачев Д.С. Экология культуры // Прошлое – будущему. – Л.: Наука, 1985. – С. 50-62.

6. Макарова Е.А. Методика формирования экологической компетентности будущих учителей: технологии сотрудничества: автореф. дис. ... канд. пед. наук – Самара, 2011. – 26 с.

7. Ногтева Е.Ю., Лушников И.Д. Развитие экологической культуры учащихся: монография. – Вологда: ВИРО, 2004. – 247 с.